

ETIKA, SPIRITUALITA, DIALOG, POIMENIKA

ANALÝZA ÚVODU K TRAKTÁTU DAF' AL-HAMM Z PERA ELIÁŠE Z NISIBIS (975-1046)

LUKÁŠ DE LA VEGA NOSEK

HUSITSKÁ THEOLOGICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY

HUSSITE THEOLOGICAL FACULTY OF CHARLES UNIVERSITY

lukas.nosek@htf.cuni.cz

ETHICS, SPIRITUALITY, DIALOGUE, POIMENICS. AN ANALYSIS OF THE INTRODUCTION TO THE TRACTATE DAF' AL-HAMM FROM THE PEN OF ELIAS OF NISIBIS (975-1046)

Abstract: This study is concerned with a content analysis of the Introduction to the voluminous wisdom literature of Daf' al-hamm by the Nestorian metropolitan Elijah of Nisibis (975-1046). The study first introduces the life and work of the author under study, thanks to contemporary secondary literature. Next, it will present the entire treatise in its historical, substantive, and formal context. It then proceeds to a detailed analysis of the 88 sentences of the introduction, which present not only the meaning of the entire text but also the internal architecture of this interesting work. The study demonstrates that the Introduction constitutes the architecture of the entire work and explains the four key elements of Elijah's thought that he wove not only into the Introduction but into the entire treatise: ethics, spirituality, dialogue, and poimenics. Finally, the study reflects on the contemporary absence of historical analyses of poimenics among Arab Christians in the Middle Ages.

Keywords: Elijah of Nisibis (975-1046); history of theology; sapiential literature; ethics; spirituality; dialogue; poimenics; Arab Christianity

THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 94, 2023, No. 3 - 4, Number of Article 3, p. stránka 246 – 266.

DOI: 10.14712/12117617.94.3-4.3

V tomto příspěvku chceme čtenářům představit jeden z pozoruhodných křesťanských textů sepsaných v arabštině v 11. století - téměř přesně před tisíci lety. Jeho autor - Eliáš z Nisibis (975–1046) - byl známý myslitel, teolog, autor církevních dějin a lingvista, ale také biskup a nisibský metropolita nestoriánské větve syrské církve, přesněji Asyrské církve východu.¹ Prameny jej

¹ Jeho vliv shrnují Wilhelm Baum – Dietmar W. Winkler, *The Church of the East. A concise history*, London – New York: Routledge, 2003, s. 70-71.

označují *Ílájá an-nasíbín* (nebo *Ílájá an-nasíbíní, Ílájá mutran nasíbín*).²

Text, kterému se chceme věnovat je jeho obsáhlá eticky a spirituálně laděná odpověď na prosbu muslimského vezíra marwánského emirátu (cca tehdejší města Amida a Majjáfáriqín; dnešní turecké Dijárbakr a Silvan) Abú al-Qásim al-Husajn b. 'Alí al-Maghribího (z. 1047). Vezír prosí Eliáše o radu stran toho, jak se zbavit strachu. Nejde o nijak ojedinělé téma, víme o podobných dílech z pera Galéna, al-Kindího, al-Džiháze, později i od Barhebraeuse. Budeme se podrobně věnovat pouze *Úvodu* (kap. 0, věty §§1-88) k tomuto poměrně velikému dílu (kompletně má dílo přes 2000 vět).

V celku jde o podrobný výčet ctností a neřestí, ovšem vše je pojato jako druh sapienciální literatury s příděchem spirituálního poučení. Nejde o etický traktát, ale spíše o souvislé systematizující vyprávění s pomocí řady příběhů, anekdot a rčení jiných jmenných autorit. Ctnosti jsou představeny, jako kvalitní vlastnosti, které je třeba se naučit, aby člověk mohl vést pokojný život. A naopak neřesti jsou představeny, jako jisté zlé návyky, které člověka zabředávají do strachu, nejistot a zmatení.³

V první části představíme autorův život (1.), následně krátce uvedeme některá jeho vybraná díla (2.). Pak představíme celkový traktát (3.) a následně podrobněji jeho *Úvod* (4.). Závěrem přidáme některé postřehy a poznámky ke vztahu etiky, spirituality, dialogu a poimeniky (5.).

² Při transkripci jsme se řídili pravidly prof. Kropáčka, viz Luboš Kropáček, *Duchovní cesty islámu*, Praha: Vyšehrad, 20064, s. 275, které nejnověji vyjasnili Ondřej Beránek, Bronislav Ostřanský, Pavel Ťupek, „Předmluva“, in: Ondřej Beránek, Bronislav Ostřanský, Pavel Ťupek (eds.), *Islámská čítanka: Studijní antologie arabského islámského písemnictví*, Praha: FF UK, 2020, s. 11–15. V poznámkách pod čarou ponecháváme takový úzus transkripce, jaký užívá daný autor či nakladatel (např. hesla z *The Encyclopaedia of Islam*). To se převážně týká jmen autorů. Proto píšeme Samir Khalil Samir, nikoliv Samír Chalíl Samír, nebo Louis Cheikho, nikoliv Lúwís Šajchú. Studie v biografické a bibliografické části vychází z našeho předcházejícího bádání, viz Lukáš de la Vega Nosek, „Komentář k Nicejsko-konstantinopolskému vyznání víry z pera Eliáše z Nisibis († 1046). Kompletní český pracovní překlad a komentář“, in: *Parrésia. Revue pro východní křesťanství / A Journal of Eastern Christian Studies*, 18 (2024) v tisku.

³ Vycházíme z kritické edice *Elia di Nisibi (975–1046): Il Libro per Scacciare la Preoccupazione (Kitāb daf' al-hamm)*. Tomo 1 (Testo arabo a cura di Samir Khalil Samir sj; traduzione italiana e note a cura di Anna Pagnini), Torino–Bologna, Editrice Zamorani – GRAC, 2007 (Patrimonio Culturale Arabo Cristiano, vol. 9), s. 128–453; *Elia di Nisibi (975–1046) Il Libro per Scacciare la Preoccupazione (Kitāb daf' al-hamm)*. Tomo 2 (Testo arabo a cura di Samir Khalil Samir sj; traduzione italiana e note a cura di Anna Pagnini), Torino–Bologna, Editrice Zamorani – GRAC, 2007 (PCAC 10), s. 512–809

1. Eliáš z Nisibis⁴

Eliáš pocházel z kurdské oblasti dnešního Iráku. Narodil se 11. února 975 v Šeně v kraji zvaném Bét Garmaj západně od dnešního iráckého Kirkúku. Vesnice Šena se nachází na břehu řeky Malý Záb (arabsky: *az-Záb as-saghír*; latinsky: *Caprus*), poblíž jeho soutoku s Tigridem. Jako mladý vstoupil do kláštera svatého Michaela poblíž Mosulu, kde snad byl ve svých devatenácti letech (v r. 994) vysvěcen na kněze. Světitелеm mu byl biskup Natanael, budoucí katolikos Asyrské církve Východu Jan V. b. 'Ísá (arabsky Júhanná V. ibn 'Ísá nebo Júwánís, katolikem v l. 1000–1011).⁵ Následovalo období studií, po nichž byl ve svých 27 letech (v r. 1002) vybrán a katolikem Janem V. b. 'Ísou vysvěcen na biskupa v Núhadře (Bét Núhadrá, dnešní kurdistánský Dahúk). Po pěti letech (v r. 1007) byl vybrán za metropolitu Nisibis (dnešní Nusajbin na jihovýchodě Turecka), funkce se ujal v prosinci roku 1008.

V letech 1026 a 1027 došlo k několika setkáním s vezírem marwánského emirátu Abú al-Qásim al-Husajn b. 'Alí al-Maghribím (981-1027).⁶ Tato sezení byla posléze (snad i samotným Eliášem) sepsána a předána věřícím pod názvem *Sezení (al-Madžális)*.

⁴ Srov. Bishara Ebeid, „Elias of Nisibis and his Book of the Demonstrations of the Correctness of the Faith“, in: *Elias of Nisibis: The Book of the Demonstration of the Correctness of the Faith (Kitāb al-burhān 'alā ṣaḥīḥ al-imān)*. Edition, translation, introduction and comments by Bishara Ebeid, Cordoba – Beyrouth: Cordoba Near Eastern Research Unit – Centre de documentastion et de recherches arabes chrétiennes, 2023, s. 5–92 (zde 5–22); Bishara Ebeid, „Elias of Nisibis and his Commentary on the Creed“, in: *Elias of Nisibis: Commentary on the Creed (Tafsīr al-amānah al-kabīrah)*. Edition, translation, introduction and comments by Bishara Ebeid, Cordoba – Beyrouth: Cordoba Near Eastern Research Unit – Centre de documentastion et de recherches arabes chrétiennes, 2018, s. 1–77 (zde 3–14); Paolo La Spisa, „L'Epoca di Elia di Nisibi“, in: *Elia di Nisibi (975–1046): Il Libro per Scacciare la Preoccupazione (Kitāb daḥ' al-hamm)*. Tomo 1, s. 37–82; Davide Righi, „Elia di Nisibi: Vita e Opere“, in: *Elia di Nisibi (975–1046): Il Libro per Scacciare la Preoccupazione (Kitāb daḥ' al-hamm)*. Tomo 1, s. 83–122; Joseph Habbī, „Eliáš z Nisiby“, in: Edward G. Farrugie (ed.), *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, Olomouc: Refugium, 2010, s. 304–305; Emmanuel-Karim Delly, „Élie Bar Sénaya“, in: *Dictionnaire de Spiritualité*, vol. IV, Paris: Beauchesne, 1960, s. 572–574.

⁵ K němu soudobě v *Kitāb al-miḏḏal* viz 'Amr ibn Mattā al-Ṭirhānī (XIs). *Notizie dei patriarchi della Chiesa dell'Oriente dal libro «al-Miḏḏal» (Aḥbār faṭārikah kursī al-mašriq min kitāb al-Miḏḏal)*. Precedute da prescrizioni, norme, oblihi e canoni degli Apostoli e dei Padri successivi. Tomo 2: da Ṭūs' bar Nūn (m. 828) a 'Abdīšū' ibn al-Muqlī (m. 1148). Testo critico arabo, introduzione, traduzione, note e indici a cura di Gianmaria Gianazza, Bologna: Edizioni del Gruppo di Ricerca Arabo-Cristiana, 2022 (PCAC 23), s. 680–693 (V,v,2/60).

⁶ K jeho osobě klíčové informace shrnuje Davide Righi, „Elia di Nisibi: Vita e Opere“, in: *Elia di Nisibi (975–1046): Il Libro per Scacciare la Preoccupazione (Kitāb daḥ' al-hamm)*. Tomo 1, s. 88, pozn. 160.

Není zcela jasné, kdy přesně Eliáš svět opustil. Je ale velmi pravděpodobné, že zemřel v červenci roku 1046.⁷ Následně byl pohřben v Majjáfáriqínu (dnešní Silván).

2. Psané dílo Eliáše z Nisibis⁸

Eliáš byl mimořádně plodným autorem, který s bravurou psal o mnoha oblastech dobového vědění. Stal se věhlasným apologetou, dějepiscem, filologem, gramatikem, kanonistou, teologem, znalcem islámské metody teologie (tzv. *'ilm al-kalám*) a v neposlední řadě se vyznal v medicíně, matematice a filosofii. Psal většinou v arabštině a v syrštině.

Soupis dochovaných děl podal poprvé v novodobých dějinách Georg Graf (1947),⁹ na něj později navázal Samir Khalil Samir (1977).¹⁰ Ve třetím tisíciletí na oba autory navázali Davide Righi (2007) a Juan Pedro Monferrer Sala (2010).¹¹ Nejnověji a nejpřesněji pak shrnul Eliášovo psané dílo Bishara Ebeid (2018, 2024).¹²

Souhrnně můžeme s Davidem Righim rozdělit Eliášovo dílo do čtyř témat (teologické, včetně korespondence a několika komentářů; spirituální či sapienciální; historické, historiografické, z právní vědy a lingvistiky; a konečně poetické).¹³ Nyní představíme jen některá z nich.

⁷ Srov. Samir Khalil Samir, „Date de la mort d'Elie de Nisibe“, in: Samir Khalil Samir, *Foi et culture en Irak au Xle siècle: Elie de Nisibe et l'Islam*, Aldershot – Bookfield, Vt.: Ashgate – Variorum, 1996 (text č. II).

⁸ K analýze Eliášova pojetí teologie koncilů, christologie a trinitologie komplexně Bishara Ebeid, *La Tunica di al-Masih: La Cristologia delle grandi confessioni cristiane dell'Oriente nel X e XI secolo*, Roma: Pontificio Istituto Orientale, 2019, s. 405–571. Obecně k psanému dílu Juan Pedro Monferrer Sala, „Elias of Nisibis“, in: David Thomas – Alex Mallett (eds), *Christian-Muslim Relation. A Bibliographical History. Volume 2 (900–1050)*, Leiden–Boston: Brill, 2010, s. 727–741; Davide Righi, „Elia di Nisibi: Vita e Opere“, s. 83–122; Jean-Marie Gaudeul, *Encounters and Clashes. Islam and Christianity in History. Vol. I. – Survey*, Roma: PISAI, 2000, s. 100–103; Samir Khalil Samir *Foi et culture en Irak au Xle siècle: Elie de Nisibe et l'Islam*, Aldershot – Bookfield, Vt.: Ashgate – Variorum, 1996.

⁹ Srov. George Graf, *Geschichte der Christlichen Arabischen Literatur*, vol. II, Roma: Citta del Vaticano, 1947, s. 177–189.

¹⁰ Srov. Samir Khalil Samir, „Bibliographie du dialogue islamo-chrétien: Élie de Nisibe (Īliyyā al-Nāṣībī) (975–1046)“, in: *Islamochristiana* 3 (1977) s. 257–286.

¹¹ Srov. Davide Righi, „Elia di Nisibi: Vita e Opere“, s. 83–122; Juan Pedro Monferrer Sala, „Elias of Nisibis“, s. 727–741.

¹² Srov. Bishara Ebeid, „Elias of Nisibis and his Book of the Demonstrations of the Correctness of the Faith“, s. 5–92 (zde 5–22); Bishara Ebeid, „Bishara Ebeid, „Elias of Nisibis and his Commentary on the Creed“, s. 1–77 (zde 3–14).

¹³ O všech dílech, včetně krátkých anotací viz Davide Righi, „Elia di Nisibi: Vita e Opere“, s. 87–122. Případně výběr s tématem křesťansko-muslimských vztahů a otázkou rukopisů viz Juan Pedro Monferrer Sala, „Elias of Nisibis“, s. 727–741.

K teologicky laděným dílům řadíme v první řadě již uvedená *al-Madžális* (česky *Sezení*).¹⁴ Jde o literárně dotvořený zápis debat Eliáše¹⁵ s vezírem ministrem marwánského emirátu al-Maghribím. K jednotlivým debatám zřejmě došlo vícekrát: během července a prosince 1026, a o rok později krátce než vezír zemřel. Jisté je, že Eliáš si vyměnil s al-Maghribím i několik dopisů,¹⁶ které dávají tušit, že diskuse pokračovaly spíše na korespondenční bázi. V debatách šlo o následující:

1. sezení: monoteismus a trojičnost (úvod a 5 kapitol)
2. sezení: vtělení a unie přirozeností (5 kapitol)
3. sezení: křesťanský monoteismus podle Koránu (úvod a 4 kapitoly)
4. sezení: důkaz o pravdě křesťanství za pomoci rozumu a zázraků (úvod, 2 kapitoly a závěr)
5. sezení: Eliášovo vyznání monoteismu (jedna ucelená část)
6. sezení: syntax, lexikografie, kaligrafie, teologie (úvod, 4 kapitoly a závěr)
7. sezení: odmítnutí astrologie,¹⁷ jak křesťané přemýšlí o muslimech, jak křesťané přemýšlí o duši, a další marginální témata (7 kapitol)

K dalšímu teologickému dílu řadíme *Kitáb al-burhán 'alá sahih al-ímán* (česky *Kniha důkazu o správnosti víry*), který se na jaře roku 2024 dočkal prvního kompletního kritického vydání. Kniha je strukturována do čtyř částí:¹⁸

- 1. část: monoteismu a trojičnosti, o Ježíši Kristu, odmítnutí židů (247 vět)
- 2. část: důkazy o novotách melkitů a jakobitů, o Cyrilově argumentaci, o jakobitských omylech, odmítnutí melkitů (805 vět)
- 3. část: o ctnostech Asyrské církve východu – víra, modlitba, půst, láska (174 vět)
- 4. část: o eucharistii u melkitů a jakobitů, o Byzantincích, shrnutí knihy (367 vět)

¹⁴ Srov. Николай Н. Селезнев, *Книга собеседований Илии, митрополита Нисивина, с везиром Абū-л-Қасимом ал-Хусайном ибн 'Алī ал-Магриби и Послание митрополита Илии везиру Абū-л-Қасиму – Liber sessionum sive disputatio inter Eliam metropolitam Nisibenum et vezirum Abū 'l-Qāsim al-Husayn ibn 'Alī al-Mağribī et Epistola eiusdem Eliae Nisibeni ad vezirum Abū 'l-Qāsim missa*, Москва: Институт классического Востока и античности, 2018, s. 35–112 (ruský překlad, hindsko-arabské číslování); 1–160 (arabská edice, klasické arabské číslování, tj. ١–١٦٠).

¹⁵ Dobrý vhled podává Nikolai N. Seleznyov, „Seven Sessions of Just a Letter? Observations on the Structure of the Disputations between Elias, Metropolitan of Nisibis, and the Vizier Abū l-Qāsim al-Maghribī“, in: *Scrinium* 14 (2018) s. 434–445.

¹⁶ Srov. Николай Н. Селезнев, *Книга собеседований*, s. 115–181 (ruský překlad, hindsko-arabské číslování); s. 163–263 (arabská edice, klasické arabské číslování, tj. ١٦٣–٢٦٣).

¹⁷ Český překlad odmítnutí astrologie, viz Lukáš Nosek, „Eliáš z Nisibis a jeho «Řeč proti astrologii»“, in: *Parrésia: Revue pro východní křesťanství / A Journal of Eastern Christian Studies* 11 (2017), s. 141–161.

¹⁸ Srov. *Elias of Nisibis: The Book of the Demonstration of the Correctness of the Faith (Kitāb al-burhān 'alā sahih al-īmān)*, s. 100–403.

Do nedávna zpochybňovaným, ale Bisharou Ebeidem důvěryhodně stvrzeným autorstvím, je teologický komentář k nicejsko-konstantinopolskému vyznání víry *Tafsír al-amāna al-kabíra*. Toto dílo se v současnosti dočkalo kompletního českého překladu.¹⁹

Zřejmě nejznámějším Eliášovým dílem je jeho syrská chronografie *Maktbānutá d-zabné* (arabsky *Kitáb al-azmina*, česky *Chronografie*).²⁰ Jde o důležitý pramen pro církevní historii v Sasánovské říši, především pak pro historii nestoriánské církve. Přínosné na tomto díle jsou odkazy na použité prameny, a to jak křesťanské tak muslimské. Dílo je sepsáno syrsky a částečně arabsky, existuje latinský a francouzský překlad.²¹

Poměrně zapomenutým dílem poetického ranku jsou pak Eliášovy chvály *Tasbíh Mār Ilíjā* (česky *Chvály svatého Eliáše*), které před pár lety vyšly s francouzským překladem v bilingvní edici.²² Jde o nádherný text z osmadvaceti strofami. Jak je ve východním křesťanství zvykem, liturgické chvály jsou teologií *par excellence*.²³ Eliáš zde mnohačetně chválí Boha, předkládá zde nejen pohled na Boha, jeho esenci a energie, ale i na člověka, jako výtvar boží. Vše je mistrný hymnický text, který svou kvalitou si rozhodně nezadá s např. Efrémem Syrským (306-373).

3. Představení eticko-spirituálního traktátu *Daf' al-hamm*

Nyní bychom rádi představili traktát *Daf' al-hamm* (*Odvrácení obav*) v celku, nejprve historicky, poté formálně a nakonec i obsahově.

3.1. Historické uvedení

Uvedené dílo bylo zřejmě velmi oblíbené a známé. Nacházíme téměř sto rukopisů v mnoha knihovnách Západu i Blízkého východu.²⁴ Celek díla, ale i části se

¹⁹ Kompletní český překlad viz Lukáš de la Vega Nosek, „Komentář k Nicejsko-konstantinopolskému vyznání víry z pera Eliáše z Nisibis († 1046)...“, v tisku. Kritická edice *Elias of Nisibis: Commentary on the Creed (Tafsír al-amānah al-kabīrah)*, s. 84–147. Předcházející edice 'Ammánú'il Karím Delly, „Kitáb tafsír al-amāna al-kabír, li-Ilíjā Ibn Šinájá mutrán Nasíbín“, in: *al-Nadžm* 14 (1954), s. 68–72, 120–124, 161–166.

²⁰ Srov. Ernest W. Brooks (ed), *Eliae Metropolitae Nisibeni, Opus Chronologicum*, Paris: CSCO, 1910.

²¹ Srov. Muriel Debié – David Taylor, „Syriac and Syro-Arabic Historical Writing, c. 500 – c. 1400“, in: Sarah Foot – Chase F. Robinson (eds.), *The Oxford History of Historical Writing, Vol. II: 400–1400*, Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 155–179; Witold Witakowski, „Elias Barshenaya's Chronicle“, in: Wout Jac. van Bekkum, Jan W. Drijvers, Alexander C. Klugkist (eds.), *Syriac Polemics: Studies in Honour of Gerrit Jan Reinink*, Louvain: Peeters Publishers, 2007, s. 219–238.

²² Srov. Laurent Basanese (ed.), „Le Cantique d'Élie de Nisibe (975–1046)“, in: *Orientalia Christiana Periodica* 78 (2012), s. 472–506. Český překlad se připravuje.

²³ Srov. Pier Giorgio Gianazza, *Teologia orientale*, Bologna: EDB, 2017, s. 35-57.

²⁴ K otázce rukopisů Samir Khalil Samir, „L'edizione critica del «Daf' al-Hamm» di Elia di Nisibi (975-1046)“, in: Davide Righi (ed.), *La letteratura arabo-cristiana e le scienze nel periodo Abbaside (750-1250 d.C.)*, Atti del 2º convegno di studia rabi-cristiani, Roma 9-10 marzo 2007, Torino: Silvio Zamorani Editore, 2009,

v rukopisech nacházejí např. v Bejrútu, Góťě, Jeruzalému, Káhiře, Londýně, Paříži, Petrohradě, Římě či ve Vatikánu.

Rukopisy se oproti běžným rozdílům, jako např. v písmu (arabsky, karšúní), nebo v obsahu (často chybí úvod, některé části), liší i v autorské dedikaci. Řada rukopisů jméno autora nemá zmíněno. Většina rukopisů má označeno za autora Eliáše z Nisibis.

Některé rukopisy mají za autora Barhebraeuse (minimálně rukopisy v Bejrúťě, Paříži a Berlíně). Proč byl za autora v některých rukopisech označen Ibn 'Ibrí známý pod latinským přídomkem Barhebraeus (1226-1286), mafrián (syrsky: مافريان mafrijáná) syrsko-jabitské církve?²⁵ Otázka není zcela jasně zodpovězena. Mohlo jít o to, že i Barhebraeus napsal podobné dílo, jak jsme na počátku studie naznačili.²⁶ Chyby opisovačů jsou četné a změna autorství není neobvyklá, a to zvláště když si uvědomíme, že řada rukopisů je opatřeno jménem autora až po mnoha desetiletích, či staletích.

Pro Eliášovo autorství však existují i jiné důkazy než jen větší počet rukopisů s jeho jménem. Přímo z korespondence Eliáše s vezírem al-Maghribím víme, že vezír o tuto knihu Eliáše požádal.²⁷ Na Eliášovo autorství ukazuje bezesporu i obsahová analýza, včetně lexika, frazeologie, či některých myšlenek. Dnes je tedy poměrně jisté, že autorem eticko-spirituálního traktátu byl Eliáš z Nisibis.

Ke dnešku je nám známá pouze jedna kritická edice, kterou sestavil Samir Khalil Samir. Pracoval na tom od 70. let 20. století. Po několika vydaných částech, text konečně dodělal a spolu s Annou Pagnini v roce 2006 vydal v arabsko-italském bilingvním vydání.²⁸

s. 285-298; Samir Khalil Samir, „Premessa all'edizione del testo arabo“, in: *Elia di Nisibi (975-1046): Il Libro per Scacciare la Preoccupazione (Kitāb daḥ' al-hamm)*. Tomo 1, s. 123-126; Samir Khalil Samir, „Le «Daf' al-hamm» d'Elie de Nisibe: Date et circonstances de sa rédaction“, in: Samir Khalil Samir, *Foi et culture en Irak au XIe siècle: Elie de Nisibe et l'Islam*, text č. IV.

²⁵ Srov. Michal Řoutil, „Křesťanský «oceán moudrosti» v severní Mezopotámii 13. století. Život a dílo Grigória Barhebrae (1226-1286)“, in: *Parrésia. Revue pro východní křesťanství / A Journal of Eastern Christian Studies*, 5 (2011) s. 351-364.

²⁶ „Tím spíše by mohlo překvapit, že byl malý zájem o knihu, kterou Grigórios Abulfaradž bar Evrájá zpracoval jak ve své syrské mateřštině, tak v arabském jazyce. Sebral totiž do nevelké knížky kratochvilná vyprávění různého původu, zpracoval je poměrně stručným a výrazným slohem a uspořádal je podle námětů či hrdinů do dvaceti kapitol. Arabské znění tohoto dílka nese titul «Odstrčení starosti»; není známo mnoho jeho rukopisů.“ Stanislav Segert, „Předmluva“, in: Grigórios Abulfaradž Barhebraeus, *Kratochvilná vyprávění*, Praha: Odeon, 1967, s. 7-24 (zde 18); Stanislav Segert, „Předmluva“, in: Grigórios Abulfaradž Barhebraeus, *Kratochvilná vyprávění*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013, s. 9-27 (zde 21).

²⁷ وَأَسْأَلُهُ أَنْ يَنْفِذَ لِي مَا الرَّدَّ عَلَى الْجَاهِلِ وَأَذْكُرُهُ أَمْرَ دَفْعِ الْحُزَنِ, „vzpomněl jsem mu věc o Odvrácení smutku“. Николай Н. Селезнев, *Книга собеседований*, s. 115-181 (ruský překlad, hindsko-arabské číslování); s. 163-165 (zde 165), ruský překlad 115-116 (zde 116).

²⁸ Srov. *Elia di Nisibi (975-1046): Il Libro per Scacciare la Preoccupazione (Kitāb daḥ' al-hamm)*. Tomo 1, s. 128-453; *Elia di Nisibi (975-1046) Il Libro per Scacciare la Preoccupazione (Kitāb daḥ' al-hamm)*. Tomo

3.2. Formální deskripce

Jde o rytmizovaný text, podobný klasické arabské *sadž'*, která má však pochopitelně jasný předobraz v syrské kultuře.²⁹

Vedle toho má text velmi důkladnou gramatickou strukturu. Ta podléhá základním jednotkám tří až čtyř vět. Často se také setkáváme s paralelismy, někdy se setkáváme i s opačným sledem určitých prvků, tzv. chiasmus.³⁰ Eliáš také velmi často užívá stejných morfologických forem (*participia*, *masdary* od stejných derivačních forem sloves), aby vyjádřil protiklady nebo synonyma, ve stejném rýmu, rytmu či počtu slabik. Nejen z toho důvodu jde pro překladatele o velmi obtížný úkol zachovat obsahovou hloubku, ale i formální pestrost a krásu.

Přestože, italská překladatelka Anna Pagnini vytvořila jmenný souhrn citovaných a odkazovaných autorů (Eliáš odkazuje na cca 80 autorů – Arabů, Peršanů, Řeků..., např. Alexandr Veliký, Ardašír, Aristoteles, David, Daniel, Galén, Hárún Rašíd, Homér, Hypokrates, Menandros, Nabukadnesar, Sókrates, Pythagoras, Platón...).³¹ Chybí preciznější analýza, z jakých pramenů Eliáš čerpal, případně za zastánce jaké myšlenkové školy se sám považoval, jaké důrazy kladl, jaké pasáže parafrázoval, co opomíjel, proti čemu se stavěl, apod...

Naše deskripce a krátká analýza bude postavena na parafrázích textu s několika bilingvními ukázkami. Překládali jsme s arabštiny, ale vždy jsme přihlíželi ke stávajícímu italskému překladu.

3.2. Obsahová deskripce

Již jsme upozornili, že traktát *Daf' al-hamm* (česky *Odvrácení obav*) spadá do eticko-spirituální či sapienciální kategorie Eliášových spisů. V díle jde o typickou ukázkou sapienciální literatury, nikoliv nepodobnou syrským či obecně patristickým vzorům. Eliáš ve dvanácti kapitolách hovoří o řadě ctností a neřestí, zahrnuje je do poměrně širokého pohledu do lidské psychologie, zbožnosti a etiky. Téma není jen etické (např. chybí jasná definice ctnosti, jde o zbožná témata o povaze vztahu k Bohu), není jen spirituální (např. klíčem k traktátu je přehled ctností, které člověk musí nabýt), ale je i mudroslovné (řada příběhů a rčení od předchozích generací).

2, s. 512–809.

²⁹ Srov. Sebastian P. Brock, „Syrský Orient: třetí «plíce» církve?“, in: *Parrésia. Revue pro východní křesťanství / A Journal of Eastern Christian Studies*, 1 (2007) s. 101-113 (především s. 103-104).

³⁰ I pro náš kontext je vhodné odkázat na Jozef Heriban, *Príručný lexikón biblických vied*, Bratislava: Don Bosco, 1998, heslo: chiazmus na s. 485-486; heslo paralelizmus na s. 773-774.

³¹ Srov. „Note esplicative su personaggi e luoghi citati nel testo“, in: *Elia di Nisibi (975–1046) Il Libro per Scacciare la Preoccupazione (Kitāb daf' al-hamm)*. Tomo 2, s. 811-820.

Jedná se o komentovaný soupis řady ctností a řady neřestí. Úplný soupis těchto ctností, resp. struktury knihy je následující:

- Úvod (88 vět; tj. 0 §§ 1-88)
- 1. kapitola: *dijána* / náboženská (zbožnost) – *ma'síja* / bezbožnost (364 vět; tj. I §§ 1-364)
- 2. kapitola: *šukr* / vděčnost – *kufr* / nevděčnost (173 vět; tj. II §§ 1-173)
- 3. kapitola: *'iffa* / střídmost – *šarah* / nestřídmost (91 vět; tj. III §§ 1-91)
- 4. kapitola: *tawádu'* / pokora – *kibr* / pýcha (104 vět; tj. IV §§ 1-104)
- 5. kapitola: *rahma* / milosrdnost – *qasáwa* / nemilosrdnost (71 vět; tj. V §§ 1-71)
- 6. kapitola: *tawba* / pokání – *isrár* / tvrdohlavost (42 vět; tj. VI §§ 1-42)
- 7. kapitola: *mutába'at al-'aql* / následování rozumu (rozumnost) – *mutába'at al-hawá* / podléhání vášním (390 vět; tj. VII §§ 1-390)
- 8. kapitola: *mašúra* / nechat si poradit – *istibdád bi-r-ráj* / neústupnost v názoru (79 vět; tj. VIII §§ 1-79)
- 9. kapitola: *husn al-chuluq* / dobrý charakter – *sú' al-chuluq* / špatný charakter (130 vět; tj. IX §§ 1-130)
- 10. kapitola: *karam* / velkorysost – *buchl* / lakota (225 vět; tj. X §§ 1-225)
- 11. kapitola: *'adl* / spravedlnost – *zulm* / nespravedlnost (219 vět; tj. XI §§ 1-219)
- 12. kapitola: *hilm* / mírnost – *safah* / arogance (127 vět; tj. XII §§ 1-127)

Výklad je obsahově velmi bohatý a např. u náboženskosti, rozumnosti, velkorysosti či spravedlnosti jde o poměrně obsáhlé traktáty. Jak ještě uvidíme, každá ctnost je ve výkladu nejprve představena, poté vysvětlena a následuje sběr mnoha citátů od výše zmíněných jmenných autorit, které potvrzují, nebo prohlubují vlastní výklad.

Text celého veledíla je typicky arabský, protkán řadou citátů, mudrosloví, s řadou postav a vypravěčů, krátkých příběhů, nebo jen mouder či etických rad. Vše se tématicky line někde na pomezí spirituality a literatury o doprovázení, etiky a zbožnosti, sbírky aforismů a historických vyprávění.

Zajímavostí jistě je, že text nemá žádný závěr. Končí poměrně náhle. I z toho důvodu je poměrně vhodné, analyzovat úvodní část.

4. Tématická analýza Úvodu (0,1-88)

Úvod (*al-muqaddima*) prokazatelně sestavil autor celé knihy. Na krátkém prostoru ukazuje základní přístup k celé problematice a do jisté míry shrnuje celou knihu. Představuje její strukturu a do jisté míry i důvody k jejímu sepsání. Klíčovou oblastí, které zde uvádí je rozlišení ctností na náboženské (*al-fadá'il ad-díníja*)

a intelektuální (*al-fadā'il al-'aqlīja*), které – jak jsme si již všimli – jsou základní strukturou celé knihy.

Zde by se hodila analýza termínu ctnost (*فضيلة - fadīla*). Eliáš se zde teorií moc nezabývá, nepředkládá nějakou definici ctnosti. Z toho, co je na první pohled poznatelné – jde o takové vlastnosti, které je možné se naučit s pílí, trpělivostí, ale i s rozumem a vírou. V tomto smyslu se Eliáš de facto neodchyluje od běžného používání termínu ctnost, jak je známe u soudobých muslimů (např. al-Farábí, z. 951; Ibn Bádžda, z. 1138).³²

Původně text *Úvodu* nebyl nijak strukturován, pouze sestaven do 88 vět. Editor se rozhodl tématicky úvodní část rozdělit do šesti podkapitol:

1. Uchovat si vděčnost ničí obavy, 0 §§ 1-14
2. Duchovní potrava ničí obavy, 0 §§ 15-26
3. Obecné a konkrétní obavy, 0 §§ 27-38
4. Proměny chování člověka vůči obavám, 0 §§ 39-59
5. Praxe ctností náboženských a intelektuálních, 0 §§ 60-77
6. Obsah knihy, 0 §§ 78-88

V dalším textu se budeme následovat tuto strukturu.

4.1. Uchovat si vděčnost ničí obavy

Hned v úvodu Eliáš konstatuje, že veškeré obavy pochází ze strachu, kdežto radost vychází z milosti. A přesto, že je obav hodně, radostí může být ještě více, vždyť ty pocházejí od Boha.

لَمَّا كَانَتْ الْهُمُومُ بِقَدْرِ الْهِمَمِ، وَالسُّرُورُ بِقَدْرِ النِّعَمِ.	0 §1	Tolik starosti kolik trápení, tolik radosti kolik milosti.
وَكَاثَتْ هِمَمُكَ (أَدَامَ اللَّهُ تَوْفِيقَكَ) وَإِفْرَةً، وَنِعَمَ اللَّهِ تَعَالَى لَدَيْكَ أَوْفَرَ	0 §2	Tvých obav (kéž Ti Bůh zachová přízeň) je mnoho, ale milostí od Boha Nejvyššího vůči tobě je ještě více.
وَجِبَ أَنْ تُكُونَ هُمُومُكَ كَثِيرَةً، وَسُرُورُكَ أَكْثَرَ.	0 §3	Je nutné, pokud jsou Tvé obavy velké, aby Tvá radost byla ještě větší.

³² Srov. Massimo Campanini – Corrado la Martire, *Dizionario di arabo per filosofi*, Brescia: Morcelliana, 2019, s. 103-105.

وَإِذْ لَكَدَ لَاسْرُورُ أَكْثَرَ مَدِّ لَاهِمٍ وَجَبَّ أَنْ يَكُونَ الشُّكْرُ أَكْثَرَ مِنَ الدَّمِّ	0 §4	A aby radosti byly větší než obavy, je nevyhnutelné, aby vděčnost překonala nespokojenost.
--	------	---

Pokud tedy platí, že obav je hodně, ale radostí má být více, pak z toho vyplývá, že by člověk měl být více vděčný než nespokojený, více radostný nežli ustrašený. Eliáš jde dokonce ještě dál. Tomu, kdo je plný vděčnosti, se obavy umenšují. Jistě se mu obavy a strachy nevyhýbají, ale nepodléhá beznaději. A naopak, tomu, kdo je naopak nevďěčný a nespravedlivý, tomu se malé obavy stávají nepřekonatelnými. Ztrácí naději a propadá beznaději. Když dostane dar, není spokojen, protože očekával více. Je neustále nespokojen, pln obav a strachů.

Jistě si čtenář všiml, že vše je sepsáno v osobní rovině. Eliáš muslimskému vezírovi píše o Boží milosti vůči němu, o jeho obavách a o jeho radostech. Píše osobně a konkrétně s péčí o druhého. Život vezíra velmi dobře znal. Snad zde můžeme nahlédnout Eliášův pastýřský um.

4.2. Potrava ničí obavy

V další pasáži se Eliáš zamýšlí nad vším z antropologické perspektivy. Již opouští osobní tón a vše zobecňuje.

وَذَلِكَ أَنَّهُ لَمَّا كَانَ الْإِنْسَانُ مُرَكَّبًا مِنْ نَفْسٍ وَجَسَدٍ	0 §15	Je tomu tak, protože člověk je složen z duše a těla,
وَكَانَتْ نَفْسُهُ رُوحَانِيَّةً بَسِيطَةً مُنَاسِبَةً لِلْمَلَائِكَةِ وَجَسَدُهُ مُنَاسِبًا لِلْبَهَائِمِ	0 §16	A jeho duše je duchovní jemná, a je spjatá s anděly, a jeho tělo je spjata se zvířaty. ³³

³³ Pagnini překládá jako bestie a vidí to v souvislosti s dichotomií andělů – bestie, andělů – netvoří. Arabský termín *bahā'im* souvisí se slovesem dochovaným ve IV. formě: *a-b-ha-ma* s významem být tajemný, na pochybách, nepoznatelný. Substantivum *bahma* pak znamená ovci, *bahíma* pak bestii, či obecně zvířata se čtyřmi nohama. Adejtivum *bahímí* pak znamená zvířecí, bestiální, animální, brutální. Srov. Petr Zemánek – Andrea Moustafa – Naděžda Obadalová – František Ondráš, *Arabsko-český slovník*, Praha: Set Out, 2006, s. 94; Renato Traini, *Vocabolario arabo-italiano*, Roma: Istituto per l'Oriente C. A. Nallino, 2015 (ristampa), s. 99-100; Hans Wehr, *Arabic-English Dictionary*. 4th version (ed. J. M. Cowan), Urbana, IL: Spoken Language Service, 1984, s. 97; Харлампий К. Баранов, *Арабско-русский словарь* (Издание шестое, стереотипное), Москва: Русский язык, 1984, s. 89-90.

وَجِبَ أَنْ أَكُونَ نَفْسُهُ أَشْرَفَ مِنْ جَسَدِهِ كَتَشْرَفِ الْمَلَائِكَةِ عَلَى الْبَهَائِمِ	0 §17	Je proto nevyhnutelné, že jeho duše je vznešenější než jeho tělo, tak jako jsou vznešenější andělé oproti zvířím.
--	-------	---

Zde Eliáš předkládá klasickou dualistickou koncepci (*duše – tělo*), jak bylo poměrně běžné, nejen v tehdejší nestoriánské církvi. Duše je spjatá s anděly,

a proto je vznešená. Oproti tělu, které je nízké a hříšné, protože je spjaté se zvířaty, snad i netvory.

To ale není jen konstatování, spíše první krok. Následně totiž Eliáš dodává, že to, co jsou pro tělo nemoci, jsou pro duši obavy. Abychom tedy obavy a strachy odstranili, je třeba se starat o duši, stejně jako pečujeme o tělo, abychom se vyvarovali nemocem.

كَانَ أَقْوَى مَا يُسْتَعَانُ بِهِ عَلَى دَفْعِ الْهُمُومِ عَنِ النَّفْسِ	0 §24	Duše je silnější, když se jí pomáhá s odvrácením obav
مَا تَتَنَاوَلُهُ النَّفْسُ مِنْ غَذَائِهَا وَشَرَابِهَا	0 §25	tím, že se sytí jídlem a pitím
وَهِيَ الْأَلْفَاطُ الْمُعِينَةُ عَلَى ذَلِكَ بِمَا فِيهَا مِنَ الْمَعَانِي وَالصُّوَرِ الْعَقْلِيَّةِ	0 §26	Což jsou termíny, kterými se odkazuje na myšlenky a intelektuální obrazy. ³⁴

Překlad je dosti kostrbatý, ale Eliáš nemyslí nic složitého. Tak jako tělo potřebuje stravu a pití, pak podobně to potřebuje i duše. Tím ji však není žádné fyzické napájení či nabíjení, ale mentální, intelektuální strava v podobě myšlenek, přání, obrazů.

4.3. Obecné a konkrétní obavy

Podle Eliášova dalšího textu se mohou obavy rozlišit na obecné (*ámma*, viz §§ 28-31) a konkrétní (*chássa*, viz §§ 32-38). Obecnými obavami nazývá ty, které se týkají všech lidí bez ohledu na bohatství, věk, zdraví či postavení. Jsou zapříčiněny náhlými a na lidské vůli nezávislými příčinami (doslova: *nebeskými úkony*,

³⁴ Doslova: *významy a intelektuální obrazy*. Pagnini překládá *concetti e forme spirituali* (duchovní koncepty a formy). A dodává, že v pozadí je řecké ontologické myšlení o materii a formě. Termín *súra*, pl. *suwar* (forma, obraz) je spjatý s termínem *hajúlá* (látka, z řecké *hylé*), termín *'aqlí* pak znamená *logikós*. My se držíme spíše

الأفعال السَّماوِيَّة - *al-af'ál as-samawíja*), důvody a nebezpečnostvými. Za příklad dává lásku, smrt, či ztrátu majetku při přírodní katastrofě.

Konkrétními obavami nazývá ty, které se liší od každého jednotlivce. Ty mohou být způsobeny bezohledným chováním či ztrátou soudnosti. Za příklad dává někoho, kdo hledá příčinu smrti někde jinde, než ve skutečnosti je, nebo toho, kdo bezdůvodně hledá s druhým nepřátelství, nebo toho, kdo se z hlouposti pouští do nebezpečností. Jsou to tedy takové obavy, které si člověk přivodí sám svým neopatrným rozhodnutím a chováním.

4.4. Proměny chování člověka vůči obavám

Podle Eliáše je obtížné se nějak ubránit obecným obavám. Ty se totiž nezakládají na lidské vůli a jsou nevyzpytatelné a hlavně nevyhnutelné. Jak tvrdí, jsou zapříčiněny „nebesy“ (tedy Bohem). Ovšem z těchto důvodů je těžké se jim ubránit, ale jednoduché se s nimi vyrovnat.

Oproti konkrétním obavám, které závisejí na naší vůli. Těm se lehce vyhneme, ale přetěže se s nimi vyrovnáme.

وَالْإِخْتِرَازُ مِنَ الْهُمُومِ الْعَامَّةِ السَّماوِيَّةِ. قَبْلَ خُدُوعِهَا, صَغْبٌ	0 §39	Bránění od obecných nebeských obav, před tím než nastanou, je obtížné.
وَالنَّسْلِي عَنْهَا, بَعْدَ وَقُوعِهَا, سَهْلٌ.	0 §40	A nevěnovat jim pozornost poté co nastanou je jednoduché.
وَالِإِخْتِرَاسُ مِنَ الْهُمُومِ الْخَاصَّةِ الِإِخْتِيَارِيَّةِ, قَبْلَ وَقُوعِهَا, سَهْلٌ	0 §41	Bránění od konkrétních obav, které jsme si zvolili, před tím než nastanou, je jednoduché.
وَالْخَلَّاصُ مِنْهَا, بَعْدَ خُدُوعِهَا, صَغْبٌ	0 §42	Ale osvobodit se od nich, poté co nastanou, je jednoduché.

Rozdíl mezi těmito druhy obav tkví v zapojení či nezapojení naší vůle. Co se týče obecných obav, ty přicházejí shůry, bez našeho přičinění, proč se jich tedy obávat. Jsou totiž nutné a nikomu se nevyhýbají.

وَالْعَاقِلُ يَسْتَلُوها إِذَا وَقَعَ فِيها، لأنَّها عامَّةٌ، يُفَوِّتُ تَلَافِيها، وَيُبْعِدُ تَدَارُكها	0 §50	Moudrý člověk, který jim nevěnuje pozornost, pokud nastanou. Vždyť jsou obecné a nemůže se jim vyhnout, ani jim bránit.
---	-------	--

Co se týče konkrétních obav, moudrý člověk se jim má vyhýbat, protože závisí na jeho vůli a proto nad nimi může mít kontrolu.

وَهِيَ تَعْرِى الْإِنْسَانَ فِي دِينِهِ، وَعَقْلِهِ، رَأْيِهِ	0 §58	Tyto obavy poškozují člověka v jeho víře, rozumu i názoru
وَالْعَاقِلُ، إِذَا وَقَعَ فِيها، يَسْتَنْدُ حَزْمُهُ، وَيَقْوَى رَأْيُهُ	0 §59	Moudrý člověk, když se v nich ocitne, upevňuje svou stálost a posiluje své názory.

4.5. Praxe ctností náboženských a intelektuálních

Tato pasáž je klíčová pro celý spis. Ten je – jak jsme si již všimli – koncipován podle dvanácti ctností a jim odpovídajícím dvanácti neřestem. Jejich sekvence, řazení a odůvodnění však není v samotném textu nijak zdůvodněno. Zde v Úvodu však nacházíme vysvětlení.

V prvé řadě Eliáš rozlišuje dva druhy ctností: náboženské (*díní*) a intelektuální (*'aqlí*).³⁵

Mezi náboženské počítá: *náboženskost (zbožnost), vděčnost, střídmost, pokora, milosrdnost a pokání*. Jejich opakem tedy náboženskými neřestmi jsou: *bezbožnost, nevďěčnost, nestřídmost, pýcha, nemilosrdnost a tvrdohlavost*.

Mezi intelektuální ctnosti počítá: *rozumnost, nechat si poradit, dobrý charakter, velkorysost, spravedlnost a mírnost*. Jejich opakem tedy intelektuálními neřestmi jsou: *podléhání vášním, neústupnost v názoru, špatný charakter, lakota, nespravedlnost a arogance*.

V druhé řadě je třeba říci, na jakém základě rozlišuje tyto dva druhy ctností. To jasně propojuje s předcházejícími výroky.³⁶

³⁵ Zajímavé srovnání pro muslimskou etiku ctností, viz Ida Zilio-Grandi, *Le virtù del buon musulmano*, Torino: Einaudi, 2020 (např. trpělivost, vděčnost, milosrdenství, pohostinnost, ticho, jazykové návyky, skromnost, zdrženlivost, krása, pokání, konverze, tolerance, pokoj, laskavost, péče o zvěř...).

³⁶ Pagnini následující věty překládá nepřesně, arabskou věty §60, 62 překládá v italském textu jako § 61 a 63.

وَمِمَّا يُعِين عَلَى الْإِخْتِرَازِ مِنَ الْهُمُومِ الْعَامَّةِ قَبْلَ نُزُولِهَا وَعَلَى الْخَلَاصِ مِنْهَا بَعْدَ حُلُولِهَا	0 §60	Z toho, co pomáhá v ochraně před obecnými obavami, ještě dříve než jsou seslány, a [co pomáhá] jim uniknout, poté co se zde usadí,
سَيُعْمَلُ الْفَضَائِلُ الدِّينِيَّةُ وَاجْتِنَابُ مَا يُخَالِفُهَا مِنَ الرَّدَائِلِ الدُّنْيَا	0 §61	je používání náboženských ctností a vyhýbání se tomu, co jim odporuje ze světských nepravostí.
وَمِمَّا يُعِين عَلَى الْإِخْتِرَازِ مِنَ الْهُمُومِ الْخَاصَّةِ قَبْلَ حُدُوثِهَا وَعَلَى الْخَلَاصِ مِنْهَا بَعْدَ وَقُوعِهَا	0 §62	A z toho, co pomáhá v ochraně před konkrétními obavami, ještě dříve než nastanou, a [co pomáhá] zbavit se jich poté, co se vzniknou,
سَيُعْمَلُ الْأَفْضَالُ الْعَقْلِيَّةُ وَاجْتِنَابُ مَا يُخَالِفُهَا مِنَ الرَّدَائِلِ الدُّنْيَا	0 §63	je používání intelektuálních ctností a vyhýbání se tomu, co jim odporuje ze světských nepravostí.

Eliáš tedy rozdíl mezi náboženskými a intelektuálními ctnostmi propojuje s rozdílem mezi obecnými a konkrétními obavami.

Zatímco vůči obecným obavám, které nezávisí na lidské vůli, Eliáš doporučuje praktikování náboženských ctností (např. *náboženská / zbožnost, vděčnost, střídmost, pokora, milosrdnost a pokání*) a vyhýbání se náboženským neřestem (např. *bezbožnost, nevděčnost, nestřídmost, pýcha, nemilosrdnost a tvrdohlavost*), proti konkrétním obavám, které si člověk způsobuje sám, Eliáš doporučuje praktikování intelektuálních ctností (např. *rozumnost, nechat si poradit, dobrý charakter, velkorysost, spravedlnost a mírnost*) a vyhýbání se intelektuálním neřestem (např. *podléhání vášním, neústupnost v názoru, špatný charakter, lakota, nespravedlnost a arogance*).

Na vině je zřejmě italský slovosled, který v tomto pořadí má větší smysl.

وَأَقْوَى الْفَضَائِلِ الدِّينِيَّةِ، الَّتِي تُدْفَعُ بِهَا الْأَفَاتُ السَّمَاءِيَّةُ، سِتُّ خِصَالٍ:...	0 §64	Nejsilnějších z náboženských ctností, které odvracejí hrozby z nebes, je šest:...
...	...	...
وَأَقْوَى الْفَضَائِلِ الْعَقْلِيَّةِ، الَّتِي تُدْفَعُ بِهَا الْأَفْعَالُ الْمُضِرَّةُ، سِتُّ خِصَالٍ:...	0 §71	Nejsilnějších z intelektuálních ctností, které odvracejí škodlivé činy, je šest:...

Přidáme-li příklad, pak můžeme říci, že člověk by se přírodní katastrofy neměl příliš obávat a vkládat osud svůj, své rodiny a svého majetku zbožně do modlitby (zbožnost jako náboženská ctnost) a měl by se vyvarovat pýše, že se mu nemůže nic stát (pýchy jako náboženský neřest). Pokud však člověka někdo nařkne např. ze lži, měl by být velkorysý a nechat si poradit, co s tím má dělat (velkorysost a nechat si poradit jako intelektuální ctnost). Měl by se vyvarovat vášnivě odplaty, protože by podlehl vášním (podléhání vášním je intelektuální neřest).

4.6. Obsah knihy

V závěrečné podkapitole *Úvodu* Eliáš předkládá strukturu, obsah i smysl sepsání této pozoruhodné knihy. Nejprve říká, že každé ctnosti a její opačné neřesti bude věnovat kapitolu. V každé kapitole pak bude uvádět učení, citáty a rady starověkých mudrců a moudrých učitelů. A bude si zvláště všimnout jejich rad, jak dospět k uvedeným ctnostem a jak se vyvarovat uvedeným neřestem.

وَأَنَا بِمَشِيئَةِ اللَّهِ، وَعَوْنِهِ، وَحُسْنِ وُفَيْقِهِ، أَفْرُدُّ لِكُلِّ خَلَّةٍ مِنْ هَذِهِ الْخِلَالِ الْمَحْمُودَةِ وَضِدَّهَا مِنَ الْخِلَالِ الْمَذْمُومَةِ، بَابًا	0 §78	Já s vůlí Boží, i jeho pomocí, i přízní, představuji každé z těchto chvályhodných vlastností i jejich opačným vlastnostem z opovržených, jednu kapitolu
أُورِدُ فِيهِ، مِنْ أَقَاوِيلِ الْقَدَمَاءِ، وَأَدَابِ الْحُكَمَاءِ، وَمَوَاعِظِ الْعُلَمَاءِ	0 §79	Představuji v nich, ze slov starců, z pravidel chování moudrých, i z napomenutí vzdělanců.

مَا يَنْبَغُ عَلَى إِقْتِنَاءِ تِلْكَ الْفَضِيلَةِ وَالْاجْتِنَابِ الرَّذِيلَةِ الْمُضَادَّةَ لَهَا	0 §80	Jimiž se dospěje k tomu, aby se osvojila ctnost a vyhnulo se neřestem, které jsou s ní v rozporu.
---	-------	--

Následně dodává, že knihu rozdělil do tří částí.

وَأَجْعَلُ الْكِتَابَ ثَلَاثَةَ أَجْزَاءٍ	0 §81	Rozděluji tuto knihu do tří částí
---	-------	-----------------------------------

To je informace trochu zavádějící. Celá kniha je rozdělena podle ctností a neřestí. Ovšem každá z těchto částí je rozdělena do tří částí. V první představuje konkrétní ctnost a neřest. V druhé části předává příběhy a vzory, které mají pomáhat těm, kteří se danou ctností chtějí naučit. Ve třetí části předává návody, jak dosáhnout té které ctnosti, a to s pomocí návodů, jež přejímá od jiných autorů.

Následně zde Eliáš explicitně zmiňuje Galéna (cca 129-216) a Ja'qúba b. Ishâq al-Kindího (cca 800-873), ovšem přesné názvy jejich děl neuvádí.

Snad jde o Galénovu etiku (*Kitáb al-achlâq li-Džálínús*)³⁷ a al-Kindího pojednání o odvrácení smutku s názvem *Risála fí al-híla li-daf' al-ahzân* (*Pojednání o vlastnostech pro odvrácení smutku*).³⁸

5. Závěrem: etika, spiritualita, dialog, poimenika

Analyzovat dílo, které je tisíc let staré, je poměrně obtížné. Zaměřili jsme se proto na co možná nejpresnější a nejvěrnější deskripci textu. To jsme následně analyticky interpretovali na pozadí celého traktátu, který nese název *Daf' al-hamm*. Z podrobné četby nám vyplynulo několik důležitých bodů, které zde chceme zmínit.

Etika

V našem textu je evidentní důraz na práci s vlastnostmi pozitivními (ctnostmi) a negativními (neřestmi). Celá Eliášova etika je postavena na reflexi psychologie člověka, který se ledašeho obává. Rozumové protřibení důvodů ke strachu vede Eliáše k rozlišení reálných objektivních nebezpečností, kterých se člověk sice má obávat, ale nemůže se jim vyhnout. A naopak, existují – podle Eliáše – konkrétní důvody ke strachu, které plynou ze zvrácené či nějak poskvrněné lidské vůle.

³⁷ Podle Pagnini jde o následující díla v arabském překladu Paul Kraus (ed.), „Kitáb al-achlâq li-Džálínús“, in: *Bulletin of the Faculty of Arts of the University of Egypt*, vol. V (1937), č. 1, s. 1-52.

³⁸ Srov. Ja'qúb ibn Ishâq al-Kindí, „Risálat fí al-chílat li-daf' al-ahzân“, in: Helmut Ritter – Richard Walzer (eds.), *Uno scritto morale inedito di al-Kindi*, Roma: Accademia di Lincei, 1938, s. 31-47 (existují i novější edice). Anglický překlad: Ghada Jayussi-Lehn, „The Epistle of Ya'qúb ibn Ishâq al-Kindí on the Device for Dispelling Sorrows“, in: *British Journal of Middle Eastern Studies* 29 (2002) č. 2, s. 121-135.

S těmi člověk musí bojovat. Za tím vším stojí jednoznačná nauka. Naše vlastnosti jsou pružné, dají se zlepšovat či zhoršovat. Můžeme je nabýt, ale i pozbýt.

S tím souvisí další důležitý rozměr: *náboženské ctnosti*. Eliáš je biskupem dokonce metropolitou slavného Nisibis. V jeho textech je víra všudypřítomná. Etika je sice teisticky podaná, dokonce polovinu traktátu věnuje těmto náboženským ctnostem, kterých bez víry nelze dosáhnout. Ovšem víra zde není jasně specifikována. Adjektivum *náboženský - díní* (ديني) je v Koránu užito specificky pro islám (srov. např. K 3,19). V křesťanském arabofonním kontextu se pochopitelně pohled rozšiřuje a výrazem *dín* a *díní* se myslí víra či náboženství křesťanské. Ovšem ve zdejším textu Eliáš výraz *díní* užívá velmi obecně, adjektivum *náboženský* ve smyslu „jakékoliv“ víry v Boha.

S tím ovšem souvisí další sekvence ctností. Ty Eliáš nazývá intelektuálními - 'aqlí (عقلي). Tím do celé etiky a zbožnosti vkládá i prvek rozumu. Rozum jako kontrolor lidského chování, jako instance, která člověka může zachránit od velkých chyb a selhání. Rozum člověka zachovává ve vědomí jeho omezenosti a slabosti. Rozum nezaslepuje, ale otevírá reálné možnosti. O rozumnosti (*mutába'at al-'aql*) pronese:

وَهِيَ مَحَبَّةُ الْعِلْمِ وَالْأَدَبِ وَاسْتِعْمَالِ الْحُرْمِ وَحُودَةِ الْهَمَةِ وَصِحَّةِ الرَّأْيِ	VII §3	Rozumnost spočívá v lásce k poznání a k dobrým mravům, v užívání obezřetnosti, v přiměřené ambici a v ryzím úsudku.
--	--------	---

V úvodu k traktátu nejde o žádný etický ucelený text, ale o praktický návod k žití a ke zlepšení podmínek k životu. Eliáš zná psychologii člověka a vyzná se v sebereflexi. Rozumí lidské duši, na které mu záleží. Ze všech těchto podnětů se zdá, že tento tisíc let starý text je inspirativní i pro současného čtenáře.

Spiritualita a dialog

Pro Eliáše z Nisibis je slovo *spiritualita* pochopitelně neznámé. Významem podobný je termín *náboženská* či *zbožnost* (*dajána, wara*). Již jsme si všimli, že jde o první ctnost, o které hovoří. Jde totiž v případě výrazu *dajána* o klíčovou náboženskou ctnost, na které je postaven téměř celý výklad. V předcházejícím textu jsme ji překládali jako *náboženská*, protože jde o substantivum od kořene *dín* s významem *náboženství*. I z obsahu první kapitoly traktátu (viz kap. I §§ 1-364) je zjevné, že mluví o mnohem hlubší ctnosti, nežli viditelné přináležitost k jistému

náboženství. Eliáš ji vnímá velmi vznešeně a hluboce. Na hlubší analýzu zde není místo. Spokojme se s pracovním překladem termínem zbožnost.

وَهِيَ مَخَافَةُ اللَّهِ مَعَ حِفْظِ الْفُرُوضِ السَّرْعِيَّةِ، وَحُسْنِ النِّيَّةِ وَالْخَيْرِيَّةِ	I §3	[<i>ad-dajána</i> , zbožnost] spočívá v bázni Boží se zachováváním právních povinností s vhodnou intencí a praktikováním dobra.
...	...	...
وَقِيلَ: لَا شَرَفَ أَعْلَى مِنَ الْعُقُلِ، وَلَا فَضْلَ أَفْضَلَ مِنَ الْوَرَعِ	I §107	Říká se: Není nic vznešenějšího než rozum, Není nic důležitějšího než zbožnost [<i>al-wara'í</i>].
...	...	...
وَقِيلَ: لَا كَرَمَ أَقْوَى مِنَ النَّقْوَى، وَلَا مَعْقِلَ أَمْنَعُ مِنَ الْوَرَعِ	VI §40	Říká se: Není nic ušlechtilějšího než bázeň Boží [<i>at-taqwá</i>], Není bezpečnějšího útočiště než zbožnost [<i>al-wara'í</i>].
...	...	...
لَا ثِقَّةَ إِلَّا بِالْوَرَعِ وَلَا صَدَقَةَ إِلَّا بِالنِّيَّةِ	VII §318	Žádná důvěra bez zbožnosti [<i>bi-l-wara'í</i>] Žádná almužna bez intence

Zbožnost je stěžejní vlastností člověka, alespoň podle Eliáše. Zbožnost však je propojena s rozumností a s chováním člověka. Proto je zbožnost propojena i s dalšími lidmi, ke kterým se máme chovat v mezích dobrých mravů.

Tím se dostáváme k bodu, který se odehrává hned v úvodních větách. Eliáš velmi familiárně předkládá text, ve kterém důležitým prvkem jsou zájmeny *Ty*, *Tvůj*, *Tvé*. Tento důraz na blízkost a důvěru je překvapivá. Zvláště, když si uvědomíme, že adresátem je pravděpodobně muslim al-Maghribí. Paralelně k tomu, v textu

můžeme zcela jasně určit Eliášovu znalost problémů a slabostí nejen adresáta, ale i problémů a slabostí obecně lidských.

Celý text je *de facto* obrovským dialogem. Nikoliv jen mezi Eliášem a al-Maghribím. Ale i mezi předchozími generacemi Peršanů, Arabů, starozákonních Židů, současných filosofů, mediků či teologů. Zároveň jde o dialog samotného Eliáše se svým životem a nitrem. V knize je poznat Eliášův um sebe-reflexe, který není vyčten z knih, ale ze života. Vždyť ani dialog není teorií, ale především praxí, především konkrétním rozhovorem s konkrétním člověkem. Celé Eliášovo enormní pojednání je jakousi učebnicí spirituality dialogu. Vždyť sám dia-log je přece předávání slov (*logos, logoi*) skrze (*dia*) druhé.³⁹ Eliáš předává enormní pokladnici rčení, příběhů a moudr ze všech jemu známých končin dějin i zemí, bez ohledu na náboženskou příslušnost, víru či nevíru, národnost citovaných autorů.

Pochopitelně slabinou je, že z žen cituje a odkazuje pouze na Muhammadovu dceru Fátimu, ale to v 11. století není nic neobvyklého.

Poimenika

Před nedávnem kolegové z HTF UK sepsali pozoruhodnou knihu o poimenice, tedy o pastorační službě.⁴⁰ Téměř všezahrnující přehled odkrývá jednu obecně přítomnou slabinu. Není vůbec pojednáno o povaze pastýřské péče u arabských či syrských křesťanů (jakobitů, melkitů či nestoriánů), potažmo u křesťanů, kteří žijí v muslimských zemích.⁴¹ To rozhodně není chyba autorů, nebylo to jistě mezi cíli kvalitní kolektivní monografie.

Tento postřeh však nachází paralelu i v cizojazyčné literatuře. Jistě nalezneme řadu studií o povaze homiletiky, katechetiky či liturgie, a dalších praktických důrazů některých jakobitských, melkitských či nestoriánských autorů. Výrazněji je zpracována snad i právní problematika.⁴² Ovšem k širšímu pohledu na poimeniku v kontextu zde námi představeného arabského křesťanství dosud nedošlo. Stejně jako nedošlo ke specifikaci poimenické nauky u východních církví v historickém přehledu. To je jistě škoda, zvláště pro českého či obecně západního čtenáře.

³⁹ Srov. Roberto Celada Ballanti, *Filosofia del dialogo interreligioso*, Brescia: Morcelliana, 2020.

⁴⁰ Srov. Pavel Kolář, Ján Liguš a kol., *Poimenika. Pastorační služba církve v kontextu tradice a současnosti*, Praha: Karolinum, 2024.

⁴¹ V dějinném pohledu prof. Liguš předkládá v historické části poimenickou nauku u Lva Velikého (z. 461) a Řehoře Velikého (z. 604), následují až benediktýni a Bernard z Clairvaux (z. 1153). Ján Liguš, „Představitelé a přístupy duchovní péče v historii a současnosti“, in: Pavel Kolář, Ján Liguš a kol., *Poimenika*, s. 55-115.

⁴² Pro přehled postavcí Pilar González Casado, *Introducción a la literatura árabe cristiana*, Salamanca: Ediciones Sígueme, 2017; Samir Khalil Samir, „Arabská křesťanská literatura“, in: Edward G. Farrugie (ed.), *Encyklopedický slovník křesťanského Východu*, s. 87-91; Sidney H. Griffith, *The Church in the Shadow of the Mosque. Christians and Muslims in the World of Islam*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2008.

Nemají nám tito křesťané z minulosti, co dát, když svou pastýřskou péči či pastorační službu vykonávali ve většinově ne-křesťanské společnosti?

Vždyť i zde námi představovaný text splňuje základní charakteristiku poimenického traktátu: bratrské povzbuzování (*mutua consolatio fratrum*), starost o spásu člověka (*cura animarum*). V nejširším smyslu je totiž pastorační služba zaměřena na všechny lidi bez rozdílů a diskriminací.⁴³

Vzhledem k tomu, že za několik měsíců – v červenci 2026 – uplyne 1000 let nejen od slavných sezení Eliáše z Nisibis s muslimským vezírem al-Maghribím, ale i od sepsání námi krátce představeného sapienciálního traktátu *Daf' al-hamm*, pak je nabíledni pronést naději, že se snad i český čtenář dočká jednoho či druhého textu v kompletním českém převodu a obohatí se tím česká kultura.

⁴³ Srov. Ján Liguš, „Poimenika jako teologický obor a souběžné disciplíny“, in: Pavel Kolář, Ján Liguš a kol., *Poimenika*, s. 19-31; Giovanni Villata, *Teologia pastorale*, Bologna: EDB, 2016.